

O RAZMERJU MED NESNOVNO KULTURNO DEDIŠČINO IN ZBIRKO VRAŽEVERJA V SLOVENSKEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU

ADELA PUKL

V članku je predstavljen nastanek zbirke vraževerja v Slovenskem etnografskem muzeju, zbiranje in dokumentiranje predmetov vraževerja ter pomembnost ohranjanja, dokumentiranja in raziskovanja nesnovne kulturne dediščine za celovito obravnavo vraževerja.

Ključne besede: nesnovna dediščina, vraževerje, muzejska zbirka, muzejski predmet.

This paper presents the establishment of a collection of superstitions in the Slovene ethnographic museum, describes collection and documentation of objects of superstition and addresses the importance of conservation, documentation and research of intangible cultural heritage for a comprehensive treatment of superstition.

Keywords: intangible heritage, superstition, museum collection, museum object.

UVOD

Pri obravnavi in raziskavah muzejskih predmetov in muzejskih zbirk sta poleg predmetov samih zelo pomembna tudi z njimi povezana nepremična in nesnovna kulturna dediščina. Muzeji¹ hranijo premično kulturno dediščino in dokumentirajo z njimi povezano nesnovno in nepremično dediščino, s čimer skrbijo za celovito ohranjanje kulturne dediščine. Pomembnost celovitega dokumentiranja in raziskovanja se kaže tudi pri vraževerju, kjer je izvajanje obredov in dejanj za srečo ali odvrčanje nesreče vedno vezano na določeno okolje in prostore; prostor je namreč pomemben medij, v katerem se izražajo nesnovne vrednote (po Munjeri 2009: 141). Zato je izrednega pomena tudi nesnovna kulturna dediščina, ki je je nemalokrat mnogo več kot premične. Zato želim na primeru gradiva, ki je bilo zbrano in v zbirke SEM uvrščeno leta 1963,² opozoriti na pomen nesnovne kulturne dediščine v povezavi s predmeti, dokumentiranja pripovedi ljudi, fotografiranja in avdiovizualnih zapisov, ki sicer ne morejo nadomestiti predmetnih pričevanj, a so pomembne pri ohranjanju in varovanju znanja o vraževerju. V prispevku je predstavljeno, kako je začela nastajati zbirka vraževerja v SEM ter način zbiranja predmetov vraževerja danes in v primerjavi z začetki v 60. letih 20. stoletja, pri čemer imajo predmeti poleg primarne funkcije (npr. pohištvo, delovno orodje, nakit idr.) tudi vraževerno funkcijo in so pogosto še vedno v rabi.

¹ Muzej je po Statutu mednarodnega muzejskega sveta (ICOM) opredeljen kot: »za javnost odprta, nepridobitna, stalna ustanova v službi družbe in njenega razvoja, ki zaradi preučevanja, vzgoje in razvedrila pridobiva materialne dokaze o ljudeh in njihovem okolju, jih hrani, raziskuje, o njih posreduje informacije in jih razstavlja« (Icomov kodeks muzejske etike 2005: 9).

² Leta 1963 je ekipa SEM odšla na teren v Vitanje na Pohorju, kjer so nastali prvi zapisi, fotografije in film o vraževerju ter bili zbrani prvi predmeti iz zbirke vraževerja.

VRAŽEVERJE IN NESNOVNA KULTURNA DEDIŠČINA

Po Unescovi *Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine* nesnovna³ kulturna dediščina »pomeni prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezani orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine. Skupnosti in skupine nesnovno kulturno dediščino, preneseno iz roda v rod, nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino, in zagotavlja občutek za identiteto in neprekinjenost s prejšnjimi generacijami, s čimer spodbuja spoštovanje do kulturne raznolikosti in človeške ustvarjalnosti« (Ukaz o razglasitvi 2008a). Gre za pomemben segment kulture, ki upošteva delovanje ljudi in neločljivo povezanost snovne in nesnovne kulturne dediščine ter vključuje tudi vraževerje.

Vraževerje je izredno široko področje, ki je vpeto v skoraj vse pore življenja. Je del življenjskih, letnih ter delovnih šeg in navad, del mitologije, magije, ljudskega verovanja, vsakdanjega življenja.

V slovenščini sta v rabi dva izraza za verovanje v nadnaravno, čudežno, nenavadno, ki ni del vere. To sta »praznoverje« in pogosteje uporabljeno »vraževerje«. V *Slovenskem etnološkem leksikonu* sta oba termina predstavljena pod geslom »praznoverje«. Za praznoverje je bilo po krščanskih nazorih označeno vse, kar je sodilo v predkrščanstvo, torej poganska verovanja in šege. S stališča nekaterih religioznih ustanov je praznoverje vse, kar je zunaj njihove vere. Kaže se predvsem ob mejnih življenjskih položajih, v verovanju v demone, v izjemno moč ljudi, rastlin, živali, predmetov, magičnih dejanj in vedeževanja (Slavec Gradišnik 2004: 463).

Po mnenju nekaterih je vraževerje zelo podobno magiji, saj se tudi pri vraževerju izvajajo obredi, dejanja, katerih namen je odvrniti nesrečo ali priklicati srečo. Jakob Grimm je že leta 1835 v *Deutsche Mythologie* razdelil praznoverje na aktivno in pasivno (Hiller 1989: 241). V našem primeru bi lahko rekli, da je »vraževerje« aktivno praznoverje, saj gre za aktivno vplivanje na lastno usodo s pomočjo obredov, dejanj in predmetov.

Raziskav vraževerja, mitologije, verovanja, magije je v slovenskem prostoru veliko. Različni raziskovalci (etnologi, folkloristi, antropologi, sociologi, zgodovinarji in arheologi) preučujejo to snov na terenu, zapisujejo pripovedi, spomine, dogodke. Članki in monografske publikacije prinašajo strokovne in znanstvene ugotovitve o vraževerju in verovanju. Obsežne raziskave šeg in navad so že v preteklosti zaobsegle vrsto vraževernih elementov, vezanih predvsem na napovedovanje usode in usmerjanje usode sebi v prid. V zadnjem času pa je usmerjenih raziskav na področje vraževerja, magije in mitologije vedno več.⁴ Tako npr. Zmagó Šmitek raziskuje mitologijo primerjalno z neevropskimi kulturami in

³ Slovenija je konec leta 2007 razglasila Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (MKVKNKD). Konvencija obravnava nesnovno kulturno dediščino, ki je bila na območju Republike Slovenije leta 2008 z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD1) opredeljena kot živa kulturna dediščina.

⁴ Našteti so le nekateri pomembnejši slovenski raziskovalci.

religijami, Mirjam Mencej čarovništvo, verovanje, primerjalno slovansko in evropsko mitologijo, raziskovalna področja Monike Kropelj so bajeslovje in mitologija, ljudsko verovanje in medicina, Katja Hrobat preučuje ustno izročilo o mitični krajini in mitologijo Krasa, Nena Židov se ukvarja z ljudskim zdravilstvom, ki je pogosto povezano s praznoverjem in magijo. Izdana je vrsta poljudnih publikacij, ki prinašajo ljudske pripovedi in izročilo o vraževerju, popise šeg in navad. Zbiranje pripovedi, preučevanje mitološkega izročila in raziskovanje nesnovne kulturne dediščine so pomemben prispevek k razumevanju predmetne kulturne dediščine vraževerja.

Za zbiranje predmetov premične sakralne kulturne dediščine skrbi Muzej krščanstva na Slovenskem. Narodni muzej Slovenije hrani zbirko devocionalij, ki imajo pomembno vlogo v ljudski pobožnosti. Gre za nabožne predmete za katoliško liturgijo in vernike (Knez 2006: 32). Predmeti dediščine vraževerja pa že skoraj pol stoletja niso bili posebej preučevani, zbiranje je bilo priložnostno in nenačrtno. V državne, regionalne, pokrajinske in lokalne muzeje so predmeti prišli po svoji primarni funkciji, ki praviloma ni bila vraževerna. Zgodovina zbirke vraževerja Slovenskega etnografskega muzeja sega v leto 1963, ko je bila pripravljena tudi prva razstava o vraževerju na Slovenskem. Takrat je bila oblikovana zbirka, kakršna je še danes v skoraj nespremenjenem obsegu. Gradivo, tako fotografsko, predmetno in terenski zapisi so izrednega pomena za preučevanje vraževerja tistega časa. Zbirka je z območja Slovenije, časovno je vezana na sredino 20. stoletja. Dobro dokumentirano gradivo in zatečeno stanje zbirke sta me spodbudila, da sem se lotila preučevanja vraževerja z etnološkega in muzejskega vidika. Prva naloga je bil pregled in analiza obsežnega gradiva v muzeju. Sledilo je načrtno zbiranje predmetov vraževerja in verovanja. O vsakem predmetu, ki postane del muzejske zbirke, je zapisana socialna zgodba, orisani so njegovo nadnaravni, magični ali vraževerni atributi. Terminologija in sistematika muzejskih predmetov narekujejo postavitev predmeta v eno od razpoložljivih klasifikacij. V Slovenskem etnografskem muzeju je deset različnih kustodiatov, ki hranijo vrsto predmetov, ti pa imajo lahko poleg svoje prvotne tudi funkcijo vraževernega predmeta. Veliko tistega, »kar je etnologija odkrivala in beležila kot del ljudskega zdravilstva, [je] pogosto tudi v povezavi s praznoverjem in magijo« (Židov 2000: 139–140).

Zbirka vraževerja, ki sodi v kustodiat za duhovno kulturo, se zdi majhna po številu predmetov, a z upoštevanjem navedenega dejstva, da hranimo vrsto predmetov, ki so imeli za njihove lastnike tudi nadnaravno moč, lahko sklenem, da je teh predmetov veliko. Kustosi imamo torej pri svojem delu opraviti z muzejskimi predmeti, ki jim je pripisana nadnaravna moč, kar pa ni primarna funkcija predmeta, temveč sekundarna. Vraževerje pomaga ljudem, da si razložijo stvari, dogodke, ki jih ne razumejo. Mnogi verjamejo, da jim bo določen predmet prinesel srečo ali pa jim prinaša nesrečo. Gre za moč predmeta, ki jo skupnosti, skupine in posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine. Ta nesnovna dediščina, ki je del snovnega/predmetnega, je izrednega pomena za postavitev predmeta v pravi kontekst, ki je nujno potreben za interpretacijo. Pri tem moramo biti pozorni na izvir predmeta in z njim povezane informacije.

Slika 1. Na cvetno nedeljo zataknejo v njive šibe od presmeca, Veržej. Teren I - Koroška, Štajerska, Prekmurje, 1959 (Iz dokumentacije SEM, foto: M. Jagodic).

v ljudsko religioznost, saj gre za nabožne predstave in kulturne prakse, ki so drugačne od teološke doktrine in cerkvene liturgije, saj gre za nepoklicno izvajanje nekodificiranih obredov, ki so lahko v simbiozi s cerkveno doktrino ali pa samo njena svojevrstna interpretacija (Makarovič 2004: 290). Pri tem se verniki ponavadi ne zavedajo, da z dejanji, ki jih cerkev ni potrdila, kršijo njeno učenje. Živijo namreč v globokem prepričanju, da posebno intenzivno spoštujejo cerkvene predpise in jih prakticirajo v vsakdanjem življenju. Menijo, da izvajajo nekakšno nad-vero; dejanj v zvezi z njo ne povezujejo s praznoverjem. Pri tem se neredko praznoverna sentenca podkrepi z dodajanjem svetih imen, da bi se povečala verjetnost izpolnjenih želja (Hiller 1989:224). Pri ljudskem verovanju je mogoče pri vsaki vključitvi in uporabi magičnih in čarobnih elementov (predmetov) najti povezavo s krščansko vero (Ficker 2007: 191). In tako se cvetnonedeljska butara, ki ima pomembno vlogo pri bogoslužju, spremeni v obrambni predmet pred naravnimi silami in dobi nadnaravno moč.

V želji po uspehu, sreči, ljubezni, zdravju in drugih potrebah ljudje verjamejo v različne oblike pomoči. Verovanje v moč ali izviri vraževernih moči so lahko:⁵

- človeški (zagovori, dejanja),
- rastlinski (ljudska medicina: česen, grah, zdravilne rastline),
- živalski (oklep želve, satovje, hrošči),
- predmetni: predmeti za vsakdanjo ali praznično rabo (srp, lonec), predmeti izdelani posebej za potrebe vraževerja (npr. igralne karte pri vedeževanju),
- nadnaravni (čarovnice, hudič),
- naravni (minerali, kamni, prostori, voda, zvezde).

⁵ Deloma povzeto po Nesnovna kulturna dediščina 2005: 29.

VRAŽEVERJE IN SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ

Korenine Slovenskega etnografskega muzeja segajo v leto 1821, ko je bil ustanovljen Kranjski deželni muzej. Takrat je bila etnološka tematika zajeta v enem od podpoglavij zgodovine, kamor so sodili raziskovanje in zbiranje ljudskih pripovedi, pravljic, pesmi in opisov običajev, ki so bili v navadi pri Kranjcih, na primer ob poroki. Več kot sto let kasneje, leta 1923, je bil ustanovljen Etnografski muzej v Ljubljani. Njegov kustos Stanko Vurnik se je pri muzejskem delu ukvarjal predvsem z zgodovino razvoja slovenske ljudske arhitekture in umetnosti, posebej pa so navedene tudi vraže (Rogelj Škafar 1993: 5–8). Po 2. svetovni vojni so s svojim raziskovalnim delom začele Orlove raziskovalne skupine na terenu, t. i. »Orlove terenske ekipe«, ki so sistematično zbirale tematsko⁶ in krajevno raznovrstne zbirke. Organizirane so bile pod vodstvom dr. Boris Orla, takratnega ravnatelja SEM. Zapisovanje podatkov je delno sledilo za vsako temo posebej pripravljenim vprašalnicam (Sosič 2000: 213–214). Vraževerje je sodilo v popise duhovne kulture, ljudske medicine in verovanja. Že 1. terenska skupina leta 1948 je posnela, kako npr. Micka Škulj, Mešardova, v rokah drži blagoslovljene leskove šibe, ob nogah pa ima »pisker« za žerjavico ob hudi uri. Tudi vse naslednje⁷ terenske ekipe so se srečale z vraževerjem (različna znamenja na gospodarskih poslopih, na notranji opremi, pri noši, šegah in navadah).

Slika 2. Delajo *zaurojk*, Zadlog, Teren 16 - Črni Vrh - Vojsko pri Idriji, 1959 (Iz dokumentacije SEM, foto: M. Makarovič).

Viri, predmeti in pričevanja o vraževerju na Slovenskem v SEM so vezani na kmečke prebivalce in njihovo zatekanje k nadnaravnim močem predmetov, besed in dejanj. Pisni viri kažejo, da je področje vraževerja, predvsem v povezavi s šegami in navadami, v muzejskih krogih predmet raziskav že skoraj dve stoletji. Prva razstava o vraževerju pa je bila, kakor omenjeno, v Slovenskem etnografskem muzeju postavljena leta 1963 naslovljena *Vraževerje na Slovenskem. Od mlajše kamene dobe do amuletov 20. stoletja* in jo je pospremil katalog z istim naslovom. V uvodniku razstavnega kataloga je takratni ravnatelj muzeja Boris Kuhar zapisal, da se kultura, napredek in znanost z vraževerjem izključujejo.

Opozoril je, da so ljudje, ki so sicer kulturni in izobraženi (ali vsaj mislijo, da so takšni), obremenjeni s celo vrsto drobnih »modernih« vraž, pri čemer pa pozabljajo, da zato niso nič

⁶ Zbirali in dokumentirali so sestavine po takrat uveljavljeni delitve na materialno, socialno in duhovno kulturo.

⁷ Zadnja, 33., leta 1984.

manj zaostali od kmeta⁸ na Pohorju, ki še vedno preganja nevihto z ognjem (Vraževerje na Slovenskem 1963–1964: 4–5). Kustosinja razstave je bila Pavla Štrukelj, razstava je bila na ogled med 7. 12. 1963 in 15. 10. 1964. Njen namen je bil »obuditi k življenju eno do tedaj še malo raziskanih področij etnologije – ljudsko verovanje in vraževerje« (Vraževerje na Slovenskem 1963–1964: 3). Prvi del razstave, kjer so bili predstavljeni kulturi iz prazgodovine, je pripravila arheologinja Vida Stare. Sledili so zagovori, Kolomonov žegen in Duhovna bramba, prerokovanja, zdravila v prvih lekarnah na Slovenskem in ljudske zdravilske bukve, čarovniški procesi, čaravnice v ljudskem verovanju in vraže v ljudski medicini, obredne pogače in mali kruhek, pustne maske, votivni darovi in praznoverje v tedanjem času.

Večina predmetov iz zbirke vraževerja je zdaj predstavljena na gradu Bogenšperk. Razstava je delno postavljena po konceptu omenjene razstave, za odprtje 8. 2. 1985 pa jo pripravila kustosinja Tanja Tomažič. Postavljena je v dveh prostorih grajskega prvega nadstropja. Koncept razstave je star že skoraj 50 let, a je za obiskovalce vsebinsko še vedno aktualen in zanimiv. Čeprav je postavitve daleč od današnjih muzejskih standardov in je potrebna kritičnega ovrednotenja, je Javni zavod Bogenšperk izrazil željo, da do celostne vsebinske in programske prenove gradu in ureditve Valvasorjevega središča ostane razstava na gradu.⁹ Bogat vir za preučevanje vraževerja je namreč zapustil prav polihistor Janez Vajkard Valvasor v *Slavi Vojvodine Kranjske (Die Ehre des Hertzogthums Crain)*, ki je nastala prav na Bogenšperku.

TERENSKI ZAPISI O VRAŽEVERJU IZ LETA 1963

Sodelavci SEM so na terenu v Vitanju¹⁰ leta 1963 popisovali, fotografirali in snemali gospodarstvo, ljudsko stavbarstvo in notranjo opremo, nošo, prehrano, promet in tudi vraževerje, ki je bilo takrat edinkrat posebej poudarjeno kot samostojna tema in ne zgolj v okviru duhovne kulture, šeg in navad ter ljudske medicine. Terenske podatke¹¹ o vraževerju in kuhanju oglja - oglarstvu je na terenu zapisala Pavla Štrukelj.

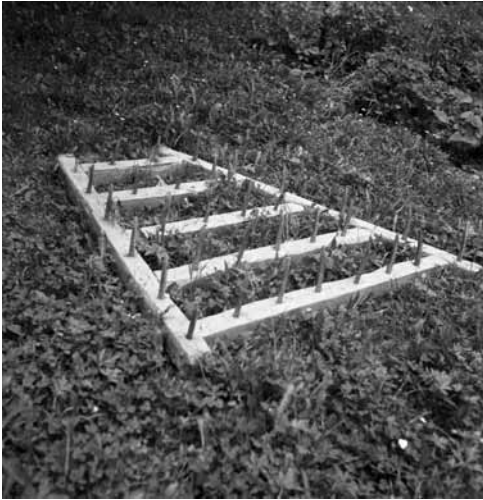
Vsebina zapisov priča o verovanju v nadnaravna bitja, kot so coprnice, hudiči idr. bitja. Tako npr. opiše *škopnaka* ali vraga: »*Se ponoči prikaže žareč se dvigne iz gozda, leti čez, se iskre vidijo. So zelo verovali. Škopnik hoče imeti otrokovo dušo. Vedo, da je škopnik ubil otroka na hišnih vratih.*« Za coprnice in čaravnice pa so sogovorniki vedeli povedati, da so bile tudi »*druge coprnice, ki so naredile, da krave niso imele mleka.*«

⁸ Takrat je bil posnet najstarejši etnografski film o vraževerju, ki ga hranimo v SEM, tj. *Zadnji vrač na Pohorju*, 1963, raziskava in kamera dr. Boris Kuhar, produkcija Slovenski etnografski muzej. 16 mm film, črno-beli, nemi, 0,75 minut.

⁹ Leta 2010 je bil pripravljen idejni projekt celostne vsebinske in programske prenove gradu in ureditve Valvasorjevega središča na Bogenšperku. Pri tem z Javnim zavodom Bogenšperk sodelujejo trije državni muzeji: Tehniški muzej Slovenije, Narodni muzej in Slovenski etnografski muzej.

¹⁰ 20. teren, Vitanje na Pohorju, 1. do 14. julija 1963.

¹¹ Navedki so iz Terenskega zvezka ekip SEM, št. 4, teren Vitanje, 1963 (Oddelek dokumentacije SEM).

Slika 3. Narobe obrnjena brana – obrambno sredstvo proti toči, Brezen (Trebuhinja), teren 20 - Južno Pohorje, 1963 (Iz dokumentacije SEM, foto: P. Štrukelj).

Zapisano je, kako se npr. zaščitijo pred točo: *»Proti toči so nesli brano iz poslopja na travnik in jo obrnili narobe – zobe navzgor – da ne bo toča potolkla – nesli so, ko je že grmelo.«* Sledijo opisi o kurjenju, zvonjenju proti toči in tudi o tem, kako narediti točo.

Sogovorniki na terenu so opisovali zdravljenje živali in ljudi (britje glist, kuhanje brinovega olja, prenos bolezni na drevesa in rastline). Opisano je tudi zdravljenje bradavic: *»Če jih je imela 9 – te je moral najprvo prešteti. Potem je zarezal v trsko 9 zarez in govoril 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1. Ko je to naredil, je vrgel to trsko v peč, da je zgorela in potem so bradavice izginile.«*

Zdravilne rastline in ljudska medicina so v terenskih zapisih predstavljeni z različnimi primeri. Marsikatero ljudsko znanje

temelji na prenašanju bolezni z ljudi in živali na drevesa: *»Če ima kdo jetiko in pije od koze mleko, potem če je bolnik ozdravel, je koza proč.«*

Veliko je zapisanega o zaščiti pred uroki in o zdravljenju urokov: *»Uroke pri živini so zdravili tako, da so s cunjo, ki so z njo umili mrliča, so spravili za šparovec na podstreho. Potem so s to cunjo ribali živinčine in so uroki šli proč. Če je bil otrok uročfri, so ga z isto cunjo umivali.«*

Za zaščito pred moro so si ljudje pomagali na različne načine. Od risanja pentagramov, imenovanih *morina taca*, *morska taca*, do prepričanja *»da ga (mora) ni tlačila, je moral imeti prekrizane noge, ni jih smel imeti narazen.«*

Opisani so sosedski odnosi, medsebojna pomoč in tudi škodovanje: *»Če ukrade sosed na njivi snop žita in ga nese domov – bo pri njemu žito dobro obrodilo; pri sosedu, kjer je ukradel, pa ne bo več. Če hoče sedaj tatvino proč spraviti, mora iti iskat na križpotje prah in ga potresti po tisti njivi in spet rodi.«*

Med predmeti za srečo so opisani nenavadni predmeti, npr. brisača, s katero so obrisali mrliča, ali *»od obešenca vrv – so včasih nekateri zelo kupovali – po koščkih. Če se je kdo tožil in če je imel to vrv, je dobil tožbo.«*

Posebej zanimiva so prepričanja o tem, kako si lahko deklice pridobi ljubezen občudovanega fanta: *»Če je imela mati deklice in je hotela določenega fanta za svojo hčer, je ubila jajce ali dve, jih zlila po hrbtu hčere in jih spet ujela v ponev in spekla in to je moral pojesti tisti fant in tako sta zagotovo prišla skupaj.«* Ali pa si je deklice naskrivaj z robcem obrisala prsi in potem s tem robcem obrisala fantu čelo.

Omenjene so tudi knjige, s katerimi si ljudje pomagajo priti do zelene sreče oz. se obvarovati nesreče (Kolomonov žegen, Sanjske bukve in Sibiline prerokbe).

V 20. raziskovalni terenski skupini je Boris Kuhar v Spodnjem Doliču pri Vitanju posnel film *Zadnji vrač na Pohorju*, v katerem vrač Karl Denovnik čara za lepo vreme. V loncu zakuri in z dimom odganja nevihto. V tem primeru gre za rekonstrukcijo obreda, saj je vrač čaranje prikazal na željo terenske ekipe. Desetletje in pol pozneje je bil v Gotovljah pri Žalcu posnet film z naslovom *Bajaličar iz Gotovelj*, ki prikazuje iskanje izvira vode z bajalico.

ZBIRKA VRAŽEVERJA V SEM

Slika 4. Britev za britje glist, Bela Krajina (Iz zbirke SEM, foto: M. Habič).

Za muzejsko zbirko je izrednega pomena gradivo, zbrano v času terenskega dela na Pohorju: pripovedi ljudi so zapisane, fotografsko dokumentirane, posnet je bil etnografski film, pridobljeni so bili predmeti. Z dobrim dokumentiranjem se je ohranila nesnovna kulturna dediščina, ki je v primeru te zbirke več kakor muzejskih predmetov.

Številčno je namreč zbirka majhna. Funkcija predmetov je v veliki večini za zdravljenje bolezni (kačji lev, česnova ogrlica, britev, deščica, sveča), za zdravljenje

urokov (čebelno satovje), za zaščito pred moro (kamen), za napovedovanje prihodnosti (vedeževalne karte, ulitki iz svinca), šoferski amuleti (plišasti kozorog, plišasta mačka, plišasti pes, plišasti lisičji rep, oslovski rep idr.), za obvarovanje pred zlemi silami (križ iz blaga, trak, obešenčeva vrv). Večina predmetov je bila pridobljena v letih 1963 do 1965. Nekaj teh predmetov je tudi na stalni razstavi SEM *Med naravo in kulturo*.

Slovenski etnografski muzej ima tudi zelo bogat t. i. hišni arhiv. V njem so shranjene knjige in knjižice, listine, ilustracije, slike, rokopisi. Z vraževerjem so povezani predvsem zagovori, prerokovanja, hišni žegni, navodila za zdravljenje, opis šeg in navad življenjskega kroga (rojstvo, god, rojstni dan, krst, odhod k vojakom, poroka, smrt), Tobijev žegen. Številni zagovori, žegni in skrivnostna obredja so nastali in se ohranjali zato, ker so ljudje sami skušali z nerazumljivimi in iz latinščine, ki je bila liturgični jezik vse do začetka 60. let 20. stoletja, prevzetimi besedami vplivati na sovražne naravne sile (Smolik 1990: 126).

Po vsebinski in estetski vrednosti je v zbirki izjemna knjiga *Antikrist*, tj. rokopis z začetka 19. stoletja, ki z različnimi ilustracijami in napisi napoveduje katastrofe. Po teh katastrofah pa naj bi bilo mogoče napovedati prihod Antikrista in konec sveta (Makarovič 1995: 265). Del hišnega arhiva sta tudi dve knjižici Kolomonovega žegna (*Colemone*

– *Shegen*), izdani leta 1920 v Ljubljani, v katerih na začetku knjige piše: »toje ta pravi inv tazieli Colemone-Shegen«, na prvi strani knjige pa, da je bil spisana v latinščini leta 1321, sledil mu je nemški prevod, leta 1920 pa je bil natisnjen tudi v slovenščini. Gre za najbolj razširjeno vražarsko knjižico na Slovenskem, ki vsebuje čarodejna besedila in napotke za uporabo nekaterih rastlin (Kropej 2004: 226). Prav tako sta v zbirki dve knjižici Duhovne brambe (*Duhouna branua*), z natisnjenima letnico 1740 in mestom Köln. Duhovna bramba vsebuje obrazce in zagovore za obrambo duše ter molitve, s katerimi se ljudje lahko obvarujejo zunanjih nevarnosti. »Shegni inu Shebranje« so, kot je zapisano na prvi strani knjige, od samega boga osnovani in od papeža Urbana VIII. ukazani.

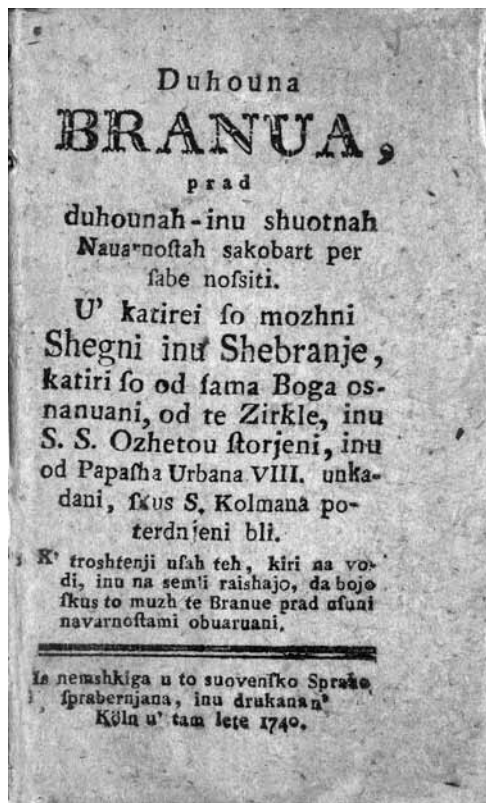
SKLEP

Vraževerje, praznoverje, magija in druge vrste verovanja v nadnaravno moč predmetov, ljudi in prostorov so živi tudi v današnjem času, saj »je vera v nadnaravno moč pri zdravljenju in preprečevanju in reševanju drugih težav še vedno živa zlasti med ljudmi na deželi« (Kropej 2000: 81). Nekatere oblike vraževerja so se ohranile, nekatere so se transformirale v druge pojavne oblike ali pa so popolnoma izginile.

S pridobivanjem predmetov vraževerja pa je težko, saj jih ljudje potrebujejo in še vedno uporabljajo. Nič drugače najbrž ni bilo tudi pred pol stoletja, ko so pripravljali razstavo. Glede na zapise v inventarnih knjigah je bila polovica predmetov kupljenih, torej so bili novi ali pa narejeni posebej za razstavo. Sami predmeti niso imeli vraževerne funkcije, služijo le kot ponazorilo. Pogosto pa je vraža povezana z naravnimi materiali,

Slika 5. Cejgela za pomoč zoper žleh človeka (Iz dokumentacije SEM).

Slika 6. Knjižica *Duhovna branua* (Iz dokumentacije SEM).

rastlinami in živalmi. Npr., če je imel vol parkljevko, so ga gnali na travo, ob parklju so obrezali travo, nato so vola gnali proč in obrezano travo nataknili na plot. In vol je ozdravel.¹² Postavlja se vprašanje, kaj naj v tem primeru hranimo in predvsem kako? Vola ne moremo, obrezane trave in plota prav tako ne. Vražo torej lahko le dokumentiramo (fotografije, zapis, video posnetek) in s tem ohranimo njene nesnovne razsežnosti. Pri hranjenju naravnih živalskih ali rastlinskih materialov je njihova življenjska doba kljub različnim konservatorskim in restavratorskim posegom vprašljiva. Kako lahko ohranimo verižico iz trinajstih česnovih strokov, ki so jo nosili otroci okoli vratu, da so jim česnovi stroki viseli na hrbtu, da so pregnali gliste? Kljub zagotovljenim idealnim razmeram hranjenja v muzejskih depojih je življenjska doba te verižice še vedno vprašljiva. Takih predmetov pa žal ni malo, saj so si ljudje in si še vedno pomagajo z naravnimi »pripomočki« zagotoviti srečo ali pregnati nesrečo.

Sodobne oblike vraževerja imajo svoje korenine v preteklosti, a so jih ljudje prilagodili trenutnim potrebam, času in prostoru. Lahko bi rekla, da je vraževerja vedno več, saj je z novimi tehnologijami in možnostmi komuniciranja vedno dostopnejše. Nekoč so se verižna pisma za srečo in bogastvo pošiljala po pošti, danes v obliki predstavitev (powerpoint)

Slika 7. Parfum za srečo (Iz zbirk SEM, foto: M. Habič).

potujejo od enega elektronskega naslova do drugega. Način pošiljanja je danes zelo preprost: s približno tremi ukazi ga pošlješ določenemu številu oseb. Pred tem je pošiljanje verižnih pisem zahtevalo dosti več truda (fotokopiranje ali prepisovanje, pisanje naslovov, vlaganje pisem v ovojnice), časa in tudi denarja (papir, ovojnice, znamka). Digitalna oblika z muzejskega vidika narekuje drugačno vrsto zbiranja, dokumentiranja, hranjenja in raziskovanja, ni pa to predmet, ki bi ga hranili v muzejskih depojih. Nova oblika je v primerjavi s predmetu po obsegu vse večja in je ne gre spregledati, samo zbiranje je lažje, dostopnejše, a hkrati tudi bolj neosebno.

¹² Zdravljenje vola je povzeto po terenskem zapisu P. Štrukelj iz Vitanja leta 1963 (teren 20, zvezek 4).

LITERATURA

- Enciklopedija Slovenije
1992 *Enciklopedija Slovenije* 6. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ficker, Friedbert
2007 »Wer diesen Brief bei sich hat...«. Anmerkungen zu einem »Haus- und Schutzbrief«. *Traditiones* 36 (2): 191–195 (DOI: 10.3986/Traditio2007360211).
- Hiller, Helmut
1989 *Sve o praznovjerju*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- ICOMOV kodeks muzejske etike
2005 *Icomov kodeks muzejske etike*. Ljubljana: ICOM.
- Knez, Darko
2006 Čaščenje svetnikov v 17. stoletju. *Argo* 49 (1): 32–46.
- Kropej, Monika
2000 Magija in magično zdravljenje v pripovednem izročilu in ljudsko zdravilstvo danes. *Etnolog* 10: 75–84.
2004 Kolomonov žegen. V: Baš, Angelos (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 226.
- Kuret, Niko
1989 (1965–71) *Praznično leto Slovencev. Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Ljubljana: Družina.
- Makarovič, Gorazd
1995 *Slovenski in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.
2004 Ljudska religioznost. V: Baš, Angelos (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 290.
- Munjeri, Dawson
2009 Following the Length and Breadth of the Roots: Some Dimensions of Intangible Heritage. V: Smith, Laurajane in Natsuko Akagawa (ur.), *Intangible heritage*. New York: Routledge, 131–150.
- Nesnovna kulturna dediščina
2005 *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Rogelj Škafar, Bojana
1993 *Slovenski etnografski muzej. Sprehod skozi čas in le delno skozi prostor*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Slavec Gradišnik, Ingrid
2004 Praznovjerje. V: Baš, Angelos (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 463.
- Smolik, Marijan
1990 Ljudske oblike vernosti pri Slovencih. *Traditiones* 19: 125–132.
- Sosič, Barbara
2000 Gradivo o ljudski medicini v zapisih terenskih ekip Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog* 10 (61): 213–254.
- Štrukelj, Pavla
1963 Vraževerje, kuhanje oglja – oglarstvo (Terenski zapisi, Vitanje, teren 20, zvezek 4).
- Ukaz o razglasitvi
2008a Ukaz o razglasitvi Zakona o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine. *Uradni list RS* št. 2/2008 z dne 8. 1. 2008 (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlImpid=20082>).
2008b Ukaz o razglasitvi Zakona o varstvu kulturne dediščine. *Uradni list RS*, št. 16/2008 z dne 15. 2. 2008 (<http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>).

Valvasor, Janez Vajkard

2009 (1689) *Slava vojvodine Kranjske* (1. del). Ljubljana: Zavod dežela Kranjska.

2010 (1689) *Slava vojvodine Kranjske* (2. del). Ljubljana: Zavod dežela Kranjska.

Vraževerje na Slovenskem

1963–1964 *Vraževerje na Slovenskem. Od mlajše kamene dobe do amuletov 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

Židov, Nena

2000 Ali so metode alternativne medicine v Sloveniji res nekaj povsem novega? *Etnolog* 10 (61): 139–159.

Židov, Nena (ur.)

2008 *Med naravo in kulturo. Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND THE COLLECTION OF SUPERSTITIONS AT THE SLOVENE ETHNOGRAPHIC MUSEUM

The Slovene Ethnographic Museum (SEM) has a (to date) small, but highly interesting collection of objects that witness to the significant presence of superstition in Slovenia in the 19th and first half of the 20th centuries. The beginnings of systematic collection and documentation go back to the post-war period when the so-called "Orel's teams" started to record, photograph and film among others forms of superstition. The collection is a historical document and we are particularly interested in which of the existing forms of superstition have survived, what has been transformed into other phenomena and how, and what has disappeared completely. Thanks to the well documented intangible heritage of superstitions, which is often associated with very ordinary objects (a sickle, garlic, peas, a pot, etc.), information on this knowledge and skills has been preserved and the objects have become carriers of the tradition, as well as part of the collection of superstitions. The question the articles explores is what the collection policy of a museum should be in the present and future, when superstition is increasingly turning into intangible heritage, identified as part of their cultural heritage by communities, groups and individuals. This heritage may be linked to cultural spaces or represent the superstition of an individual and have a personal meaning. The processes of globalisation, which continue to erase local as well as national diversity, greatly influence various forms of superstition, especially new ones.

Adela Pukl, kustosinja, Slovenski etnografski muzej,
Metelkova 2, 1000 Ljubljana, adela.pukl@etno-muzej.si